

Examen VWO

**2023**

tijdvak 1  
dinsdag 23 mei  
9.00 - 11.30 uur

**tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving**

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 30 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 65 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

## Bohemiens en tragische helden

---

*Vragen bij afbeelding 1 tot en met 7*

Raden Saleh (1811-1880) was afkomstig uit een vooraanstaande Javaanse familie en kwam naar Nederland om een schildersopleiding te volgen. Hij laveerde tussen de Javaanse en de Europese identiteit. Op afbeelding 1 en 2 zie je portretten van Saleh uit respectievelijk circa 1840 en 1841.

Gesteld kan worden dat Saleh op afbeelding 1 geportretteerd wordt als 'Europees kunstenaar' en op afbeelding 2 als 'oosterse prins'.

- 2p **1** Geef twee aspecten van de voorstelling waardoor afbeelding 1 'Europees' te noemen is.
- 2p **2** Geef twee aspecten van de voorstelling waardoor afbeelding 2 'oosters' te noemen is.

In 1839 begon Saleh aan een rondreis langs Europese vorsten en aristocraten. Tijdens zijn reis presenteerde Saleh zich als een oosterse prins. Dit viel in de smaak bij zijn gastheren.

- 1p **3** Geef vanuit de romantische belangstelling in de negentiende eeuw een verklaring voor de waardering van deze presentatie van Saleh.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam het idee op van de bohemien-kunstenaar en won het ideaal van 'l'art pour l'art' (kunst om de kunst) aan belangstelling.

- 3p **4** Geef aan wat l'art pour l'art inhoudt. Noem vervolgens twee functies van 'oude' kunst die afgewezen werden door kunstenaars die dit bohemien-ideaal nastreefden.

De Nederlandse kunstenaar George Hendrik Breitner (1857-1923) voldoet volgens kunsthistorica Mayken Jonkman aan het beeld van de kunstenaar-bohemien. Zij schrijft: "Een goed voorbeeld was de kunstenaar Breitner [...]: hij had chronisch geldgebrek, was drankzuchtig, en koesterde bijzondere belangstelling voor vrouwen."

Op afbeelding 3 zie je *Zelfportret van Breitner* uit 1882. Breitner draagt het idee van de bohemien-kunstenaar zowel uit in de voorstelling als in de vormgeving.

- 2p **5** Geef twee manieren waarop het idee van de bohemien-kunstenaar zichtbaar wordt in de **voorstelling**.
- 2p **6** Geef twee manieren waarop het idee van de bohemien-kunstenaar zichtbaar wordt in de **vormgeving**.

figuur 1



figuur 2



De fotograaf Sigmund Löw maakte in 1903 een atelierportret van Joseph Israëls (figuur 1) en een van diens zoon Isaac Israëls (figuur 2). Op beide foto's poseren de kunstenaars tussen hun schilderijen, maar de inrichting van de ateliers van vader en zoon verschilt nogal.

- 2p 7 Leg uit, aan de hand van de inrichting van het atelier, welk beeld van de kunstenaar wordt uitgedragen
- bij Joseph Israëls (figuur 1) en
  - bij Isaac Israëls (figuur 2).

Francis Bacon was een Britse kunstenaar (1909-1992). Zijn leven werd gekenmerkt door een ongelukkige jeugd, alcoholisme en een losbandige levensstijl. Eenzaamheid, wanhoop en depressiviteit worden genoemd als kenmerken van zijn werk. Op afbeelding 4 zie je het drieluik *Drie studies voor een kruisiging* van Bacon uit 1962. Op afbeelding 5, 6 en 7 zie je details uit dit werk.

Bacon werd mede bekend door de interviews van kunstjournalist David Sylvester. In een van deze interviews vraagt Sylvester naar de oorsprong van het gewelddadige karakter van zijn werk. Bacon legt een relatie met zijn gewelddadige jeugd en de verschillende Europese steden waar hij heeft gewoond tussen de twee wereldoorlogen: "Ik zou kunnen zeggen dat ik gewend raakte aan het leven met vormen van geweld."

- 2p 8 Beschrijf twee aspecten van de voorstelling van *Drie studies voor een kruisiging* die 'geweld' suggereren. Geef bij beide aspecten aan op welke manier de vormgeving die suggestie van geweld versterkt.

Op figuur 3 zie je een portret van Bacon in zijn atelier. Op figuur 4 zie je een foto van zijn atelier zoals het is nagelaten en nog steeds te bezichtigen is.

**figuur 3**



**figuur 4**



Kunsthistorica Sandra Kisters toont in haar boek *Leven als een kunstenaar* aan dat Bacon bewust invloed uitoefende op de beeldvorming van hemzelf, vooral door middel van de interviews met Sylvester. Ook foto's zoals op figuur 3 en 4 dragen bij aan deze beeldvorming.

- 1p **9** Geef op basis van figuur 3 en/of 4 aan op welke wijze de foto's bijdragen aan de mythe van de kunstenaar als 'tragische held'.

De mythe van de kunstenaar als 'tragische held' kan de beroemdheid van een kunstenaar op verschillende manieren versterken.

- 3p **10** Geef drie manieren waarop deze mythe de beroemdheid van een kunstenaar kan versterken.

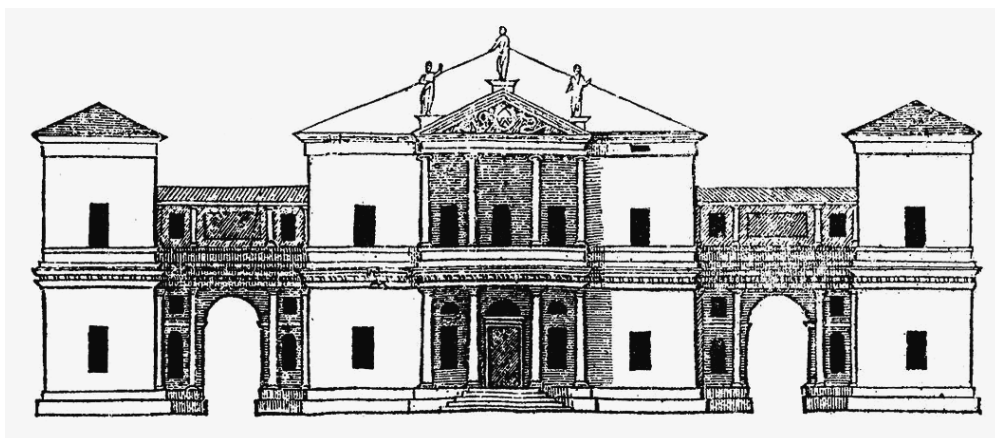
## Ster of verbinder, de rol van de architect

### Vragen bij afbeelding 8 tot en met 19

Na de Vrede van Münster (1648) startte het stadsbestuur van Amsterdam met de bouw van een nieuw stadhuis.

Op afbeelding 8 zie je het nieuwe stadhuis op de Dam op een schilderij uit 1693. Het ontwerp voor het gebouw is van de hand van Jacob van Campen. Hij had al naam gemaakt met enkele andere gebouwen, waaronder het Mauritshuis in Den Haag (1644). Van Campen gebruikte verschillende inspiratiebronnen voor het nieuwe stadhuis. Hij bestudeerde bijvoorbeeld het werk van Italiaanse architecten zoals Andrea Palladio. Op figuur 5 zie je een ontwerp uit 1570 voor Villa Pisani in Montagnana door Palladio.

**figuur 5**



*Vergelijk afbeelding 8 met figuur 5.*

- 3p 11 Noem drie kenmerken van het stadhuis op de Dam die overeenkomen met het ontwerp van Villa Pisani van Palladio.

Van Campen liet zich bij het ontwerp van het stadhuis leiden door ideeën van de Griekse filosoof Plato en de Romeinse architect en schrijver Vitruvius. Plato ging ervan uit dat het universum zich in de mens weerspiegelt. De mens is dus als het ware in het klein wat het universum in het groot is. Vitruvius zag de volmaaktheid van het universum weerspiegeld in de rekenkundige en meetkundige verhoudingen van klassieke tempels.

De opdracht van het nieuwe stadhuis was van belang voor Van Campens status als architect, zo was er veel geld mee gemoeid.

- 3p 12 Geef nog twee aspecten van de opdracht die Van Campens status konden verhogen. Geef vervolgens aan hoe Van Campen zijn status onderstreepte door de ideeën die hij volgde.

Het project van het nieuwe stadhuis op de Dam bevatte verschillende aspecten die doen denken aan wat men nu 'starchitecture' noemt.

- 3p 13 Geef voor drie aspecten van het project van het stadhuis op de Dam aan waarom hier gesproken zou kunnen worden van starchitecture.

Op afbeelding 9 zie je de openbaar toegankelijke burgerzaal in het stadhuis. In de vloer zijn drie mozaïeken met een doorsnede van ruim zes meter aangebracht met wereldkaarten en sterrenkaarten.

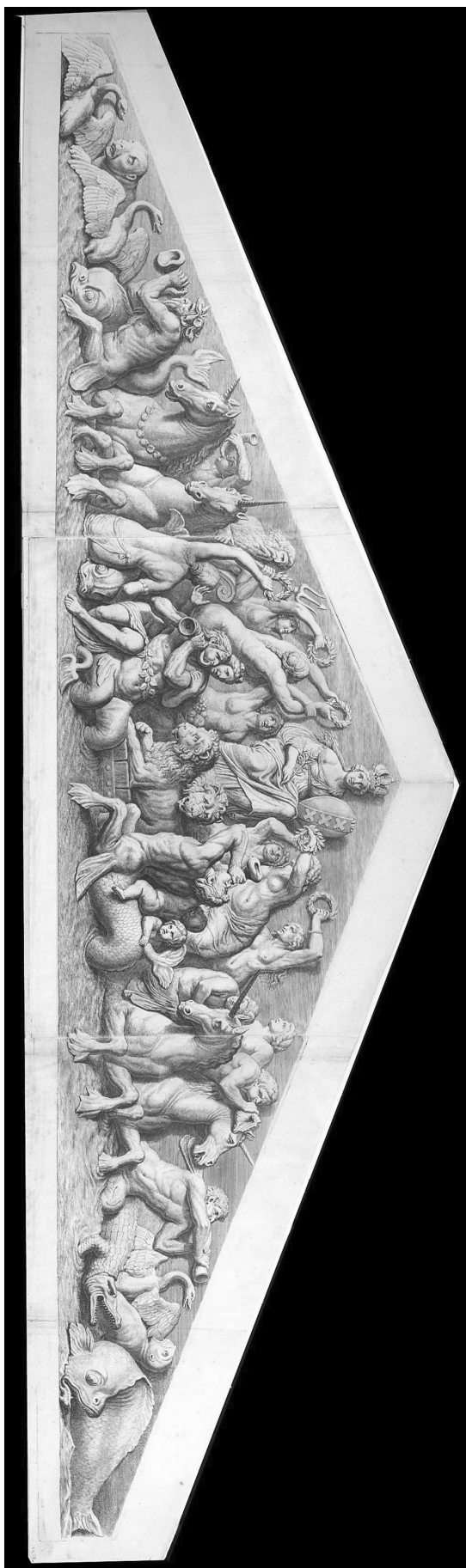
Je ziet de vloer van het stadhuis op figuur 6.

**figuur 6**



- De burgerzaal had voor Amsterdam een symbolische functie. Met de mozaïeken in de vloer verwees de zaal naar de status die het bestuur van Amsterdam voor de Republiek en de stad in gedachten had.
- 1p 14 Leg uit wat de vloer moest uitdragen over de status van de Republiek of de stad Amsterdam.

figuur 7





Van Campen was een groot bewonderaar van de beroemde Antwerpse schilder Peter Paul Rubens (1577-1640). Dit blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop Van Campen het werk aan het stadhuis organiseerde. Van Campen besteedde net als Rubens het werk uit aan andere kunstenaars en hij coördineerde de samenwerking.

- 2p **15** Geef voor de manier waarop Van Campen het werk aan het stadhuis organiseerde
- een praktische reden en
  - een motivatie vanuit zijn beroepsopvatting.

Van Campen ontwierp voor de voorgevel van het stadhuis het timpaan dat je ziet op afbeelding 10, 11 en 12 en op figuur 7 (op de vorige pagina). Hieronder tref je een pre-iconografische beschrijving.

- In het midden van het timpaan is een vrouw met een kroon en een schild afgebeeld.
- Links en rechts van haar zijn fantasie-, dier- en mensfiguren met attributen aangebracht.

- 3p **16** Geef in een korte bespreking (maximaal 100 woorden)
- een iconografische beschrijving waarin je de twee bovenstaande elementen betreft en
  - de boodschap van het timpaan als geheel.

In 2006 kreeg Neutelings Riedijk Architecten de opdracht om een nieuw gebouw voor de stad Deventer te ontwerpen. Het ontwerp moest een stadhuis, een parkeergarage en een bibliotheek omvatten. Je ziet het eerste ontwerp van Neutelings Riedijk op een maquette op afbeelding 13 (de ovale vorm in het midden). Op afbeelding 14 zie je een doorsnede van het ontwerp.

Dit eerste ontwerp riep veel weerstand op bij de inwoners van Deventer. De stichting Oud Deventer liet het ontwerp op schaal monteren in een foto met bestaande bebouwing. Je ziet deze fotomontage op afbeelding 15.

- 3p **17** Geef aan de hand van het ontwerp op afbeelding 13, 14 en 15 drie redenen voor de weerstand bij de inwoners van Deventer.

Naar aanleiding van de felle reacties die het eerste ontwerp voor het stadhuis opriep, ontstond er een bestuurscrisis in Deventer. Om een weg te vinden uit deze crisis werd de volgende aanpak gevolgd:

- Rijksbouwmeester Jo Coenen en Rijksadviseur voor Cultureel Erfgoed Fons Asselbergs werden aangesteld om een advies te geven.
- Coenen en Asselbergs maakten een analyse van de situatie en voerden tal van gesprekken met inwoners, bedrijven en organisaties.
- Coenen en Asselbergs presenteerden in 2010 hun advies met richtlijnen in een visiedocument: 'Een bericht aan de stad'.

Deze aanpak leidde tot een weg uit de bestuurscrisis.

3p **18** Leg voor drie aspecten van de hierboven beschreven aanpak uit hoe die konden bijdragen aan een oplossing van de crisis.

In 2016 werd uiteindelijk het nieuwe stadhuis gebouwd volgens een nieuw plan van Neutelings Riedijk. Je ziet de voorgevel van het nieuwe stadhuis op afbeelding 16 en op figuur 8. De nieuwe gevel verving de oude schouwburggevel, die je ziet op figuur 9.

**figuur 8**



figuur 9



In het nieuwe ontwerp van de gevel komen aspecten van de oude gevel terug. Zo had de oude gevel een hellend dak met drie dakkapellen, de nieuwe gevel heeft ook een hellend dak, maar met zeven dakkapellen.

- 2p 19 Noem nog twee aspecten van de oude gevel die ook in het nieuwe ontwerp zijn toegepast. Geef bij beide aspecten ook aan op welke wijze ze zijn aangepast in het nieuwe ontwerp.

Kunstenares Loes ten Anscher ontwierp *Deventer raamwerk*, de rasters voor de ramen van het nieuwe stadhuis. Het kwam tot stand als een community-project. Ten Anscher heeft vingerafdrukken van 2.264 Deventenaren verzameld. De afdrukken zijn vergroot en in aluminium gegoten, zoals te zien op afbeelding 17 en 18.

Op afbeelding 19 zie je een (beeld)verslag van het afnemen en verwerken van de vingerafdrukken (tekst is niet relevant), dat plaatsvond in de openbare ruimte. Ook tegenstanders van het stadhuis konden een afdruk laten maken, bijvoorbeeld van hun middelvinger of een teen.

In een semiotische analyse zou 'middelvinger' of 'teen' aangeduid worden als letterlijke betekenis (denotatie) met als bijbetekenis (connotatie): afwijzing of afkeer van het idee.

- 2p 20 Geef nog twee verschillende letterlijke betekenissen (denotaties) van onderdelen of het geheel van *Deventer raamwerk* en noem bij beide de aansluitende bijbetekenis (connotaties).

### *Vragen bij afbeelding 20 tot en met 29*

De Mexicaanse kunstenaar Frida Kahlo (1907-1954) construeerde een zorgvuldig beeld van zichzelf door middel van 65 zelfportretten en vele foto's. Op afbeelding 20 zie je een foto van Kahlo uit 1932 gemaakt door de fotograaf Nickolas Muray, een beroemde societyfotograaf, die enige tijd haar geliefde was.

Kahlo werd sterk beïnvloed door de Mexicanidad-beweging. Deze nationalistische beweging zette zich af tegen het kolonialisme en legde de nadruk op de Mexicaanse identiteit. De fotograaf Muray benadrukt met de foto op afbeelding 20 de Mexicaanse identiteit die Kahlo wilde uitstralen. Zo draagt Kahlo traditionele Mexicaanse kleding en sieraden en heeft ze een pre-koloniaal beeldje in haar hand. Ook de compositie draagt bij aan het benadrukken van de Mexicaanse identiteit.

- 2p 21 Geef aan de hand van twee aspecten van de compositie van afbeelding 20 aan op welke wijze de fotograaf de Mexicaanse identiteit van Kahlo benadrukt.

Op afbeelding 21 zie je een Mexicaanse ex voto uit de negentiende eeuw. Een ex voto is een verhalend schilderijtje, meestal gemaakt door katholieke gelovigen, als dank voor een redding of genezing die ze toeschrijven aan de tussenkomst van Christus of een heilige. Deze schilderijtjes werden in Mexico vaak op tin geschilderd.

Op afbeelding 22 zie je *Mijn voedster en ik*, een klein schilderij van Kahlo uit 1937 dat gebaseerd is op een dergelijke ex voto. Het is gemaakt met olieverf op metaal. Frida Kahlo werd als kind gevoed door een inheemse voedster.

- 3p 22 Geef drie aspecten van de **voorstelling** van *Mijn voedster en ik* die geïnspireerd zijn door een ex voto zoals te zien op afbeelding 21.
- 3p 23 Geef drie aspecten van de **vormgeving** van *Mijn voedster en ik* die geïnspireerd zijn door een ex voto zoals te zien op afbeelding 21.

De Franse schrijver en voorman van de surrealisten, André Breton, verbleef tijdens zijn reis naar Mexico bij Kahlo en haar man Diego Rivera. Breton zag in Kahlo een Mexicaanse surrealist.

- 1p 24 Geef aan de hand van de voorstelling of de inhoud van *Mijn voedster en ik* (afbeelding 22) een argument waarom het schilderij tot het surrealisme gerekend kan worden.

In besprekingen van het werk *Mijn voedster en ik* wordt vaak het biografische gegeven vermeld dat Kahlo een zusje kreeg toen ze elf maanden oud was. Vanaf dat moment kreeg Kahlo borstvoeding van een inheemse vrouw, terwijl haar moeder borstvoeding ging geven aan haar zusje.

Het werk *Mijn voedster en ik* kan geïnterpreteerd worden volgens een biografische benadering.

- 2p 25 Geef een biografische interpretatie van het werk op afbeelding 22, waarbij je:
- de betekenis van het werk formuleert vanuit een biografisch gegeven en
  - deze betekenis ondersteunt met een aspect van het schilderij.

Iris Kensmil (Amsterdam, 1970) is een Nederlandse beeldend kunstenaar van Surinaamse afkomst. Haar werk richt zich op de geschiedenis van de emancipatie van de zwarte mens.

Kensmil vertegenwoordigde Nederland tijdens de Biënnale van Venetië in 2019 met de presentatie *Measurement of Presence* (Meten van aanwezigheid).

Voor deelname vanuit Nederland aan de Biënnale van Venetië worden kunstenaars voorgedragen door het Mondriaan Fonds. Door sommige kunstcritici werd de keuze voor Kensmil om Nederland te vertegenwoordigen gezien als een cultuurpolitiek statement.

- 1p 26 Leg uit waarom volgens sommige critici de keuze voor Kensmil gezien kan worden als een cultuurpolitiek statement.

Kensmils presentatie vond plaats in het Nederlandse paviljoen, dat door Gerrit Rietveld is ontworpen. Een deel van het interieur van dit paviljoen zie je op figuur 10.

**figuur 10**



**Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.**

Op afbeelding 23 zie je de installatie *The New Utopia Begins Here #1* (Het nieuwe Utopia begint hier #1), een onderdeel van Kensmils presentatie. Deze installatie bevat zeven portretten van zwarte feministen gebaseerd op bestaande foto's. De ruimte waarin ze hangen is door Kensmil beschilderd met zwarte en grijze rechthoeken.

*Bekijk afbeelding 23 en figuur 10.*

In de installatie *The New Utopia Begins Here #1* legt Kensmil een relatie met de architectuur van het Rietveldpaviljoen.

- 3p **27** Geef drie aspecten van de vormgeving van de installatie waardoor deze relatie wordt gelegd.

De portretten die je ziet op afbeelding 24, 25 en 26 zijn onderdeel van de installatie *The New Utopia Begins Here #1*.

- Op afbeelding 24 zie je bell hooks (1952-2021), een feministische activist (die wilde dat haar naam zonder hoofdletters werd geschreven). Zij schreef over de oorzaken van racisme en seksisme.
- Op afbeelding 25 zie je Sister Nancy (1962), een zangeres en de eerste vrouwelijke dj die dancehall (of raggamuffin) draaide, een Jamaicaans muziekgenre.
- Op afbeelding 26 zie je Amy Ashwood Garvey (1897-1969), een Jamaicaanse pan-Afrikaanse activist die in de twintigste eeuw streed voor de vrijheid van Afrika en de rechten van zwarte vrouwen.

Afbeelding 27 tot en met 29 zijn de foto's van internet die Kensmil gebruikte voor haar werk. Kensmil zegt hierover: "Foto's zijn het beginpunt, zodat de portretten herkenbaar zijn, vervolgens bewerk ik het beeld, [...] zo dat er statigheid en trots uitstraalt."

- 2p **28** Geef voor twee bewerkingen aan hoe ze bijdragen aan het tot uiting laten komen van Kensmils intentie.

Met de titel *The New Utopia Begins Here #1* verwijst Kensmil naar utopische ideeën van de vroeg-modernistische beweging De Stijl.

- 2p **29** Benoem eerst een utopisch idee van deze vroege modernisten en geef vervolgens aan welke rol kunst volgens de kunstenaars van De Stijl daarbij moest spelen.

Door de titel van de installatie *The New Utopia Begins Here #1* wekt Kensmil de indruk ook zelf een ideaal uit te dragen.

- 1p **30** Geef een utopisch ideaal dat Kensmil voor ogen kan hebben gehad met *The New Utopia Begins Here #1*. Betrek in je antwoord de context van de Biënnale.

---

#### Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.